

Joanna Machut-Kowalczyk

Początki łódzkiego sądownictwa

Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego 17, 147-168

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JOANNA MACHUT-KOWALCZYK¹
(Łódź)

Początki łódzkiego sądownictwa

1. Wstęp. 2. Rozwój sądownictwa łódzkiego w Królestwie Polskim: 2.1. Przeniesienie sądu pokoju, 2.2. Kształtowanie się III okręgu zjazdu sędziów pokoju, 2.3. Starania o utworzenie trybunału o kompetencjach cywilnych i handlowych. 3. Sądownictwo lat okupacyjnych 1915–1917. 4. Sądownictwo po odzyskaniu niepodległości. 5. Zakończenie.

1

W okresie Księstwa Warszawskiego okolice Łodzi podlegały jurysdykcji Trybunału Cywilnego I Instancji Departamentu Warszawskiego. Drugi taki trybunał funkcjonował w Kaliszu². Sądem niższej instancji były sądy pokoju³. Sprawy karne rozstrzygał sąd kryminalny⁴ i odpowiednie wydziały sądu

¹ Autorka publikacji jest stypendystką w ramach projektu „Kształcenie kadr dla potrzeb rynku flexicurity i gospodarki opartej na wiedzy – oferta kierunków nauk humanistyczno-społecznych UE”, współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.

² W każdym departamencie Księstwa Warszawskiego (poznańskim, bydgoskim, kaliskim, warszawskim, płockim, augustowskim, a od 1810 r. dodatkowo krakowskim, radomskim, lubuskim, siedleckim) był jeden trybunał cywilny I instancji. W skład trybunału cywilnego I instancji wchodził: prezes, kilku sędziów i asesorów. Przy każdym trybunale był prokurator królewski i kilku podprokuratorów oraz kancelaria (pisarz i podpisarze). Trybunał cywilny sądził: w II-ej instancji apelacje od wydziałów spornych sądów pokoju, a w I-ej instancji wszystkie sprawy cywilne, w których wartość przedmiotu sporu przekraczała 500 zł. pol. Każdy departament dzielił się na kilka obwodów, a każdy obwód na 2 lub 3 powiaty. W każdym powiecie był sąd pokoju (A. Heylman, *Historia organizacji sądownictwa w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1861, s. 23–27, 72–74; S. Taylor, *Ustrój sądowy w Księstwie Warszawskim i Królestwie do roku 1876-go*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, nr 41, Warszawa 1918, s. 381–384; S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. 3, Lwów 1920, s. 69–71; W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964, s. 246–247, 257).

³ S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. 3, Lwów 1920, s. 69–72; W. Sobociński, *op. cit.*, s. 243–246.

⁴ W ramach sądownictwa karnego funkcjonowały w Księstwie Warszawskim sądy kryminalne (na dwa departamenty jeden sąd kryminalny). W skład tego sądu wchodził prezes, kilku sędziów i asesorów. Organ ten osądzał zbrodnie, zagrożone karą główną, apelacje od spraw zagrożonych karami mniejszymi, poprawczymi i w trzeciej instancji sprawy policyjne. Przy sądzie tym urządował prokurator królewski z kilkoma podprokuratorami. Przy sądzie funkcjonowała kancelaria (A. Heylman, *Historia organizacji sądownictwa w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1861, s. 38–40, 50–51; S. Taylor, *Ustrój sądowy w Księstwie Warszawskim i Królestwie do roku 1876-go*, „Gazeta

pokoju⁵. Najbliższe Łodzi sądy pokoju znajdowały się w Łęczycy⁶, Radomiu, Piotrkowie. W czasach Królestwa Polskiego w dużej części przejęto organizację sądownictwa Księstwa Warszawskiego⁷.

Dużą szansą dla małego jeszcze wówczas miasteczka⁸ było postanowienie namiestnika Królestwa Polskiego z 18 IX 1820 r. o wyznaczeniu na miasta fabryczne miast i osad rządowych. Na liście tej znalazła się Łódź. 30 stycznia 1821 r. prezes Komisji Województwa Mazowieckiego Rajmund Rembieleński uzyskał pełnomocnictwo do zorganizowania w Łodzi osady fabrycznej⁹. Atrakcyjne warunki osadnicze powodowały napływ ludności, głównie rzemieślników. W latach 1839–1841 zaludnienie Łodzi wzrosło do 20 000¹⁰. Pod koniec I połowy XIX w. rozpoczyna się rozkwit łódzkiego włókiennictwa. Rozwijają się zakłady Geyera, Grohmana, Moessa, Petersa, Landego, Scheiblera¹¹, nieco później zakłady przemysłu wełnianego Heinzla, Steinlera, Poznańskiego itd.¹² Mimo tych wszystkich zmian do 1864 r. w Łodzi nie funkcjonował żaden sąd.

Sądowa Warszawska" [dalej: GSW], nr 41, Warszawa 1918, s. 381–384; S. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 72; W. Sobociński, *op. cit.*, s. 252–253).

⁵ Od 1812 r. wydziały kryminalne nosiły nazwy sądów policji prostej w drobnych sprawach, policji poprawczej, w sprawach poważniejszych. W.H. Gawarecki, *Wiadomość o Sądzie Pokoju*, Warszawa 1816, s. 21–22; A. Heylman, *op. cit.*, s. 71; *Organizacja i postępowanie sądowe w sprawach karnych, Wydział Sprawiedliwości*, cz. 2, B. *Organizacja sądownictwa karnego*, t. 9: *Ustawa organiczna sądownictwa karnego, Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*, 1867, s. 23–27; S. Taylor, *op. cit.*, s. 381–384; M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa Łódzkiego w XIX i XX w.*, Łódź 1995, s. 10–11.

⁶ W Archiwum Państwowym w Łodzi [dalej: APL] zachowały się akta wydziału pojednawczego Sądu Pokoju Powiatu/Okręgu Łęczyckiego. Są to akta opiekuńcze z lat 1809–1856. Według zachowanych dokumentów, najwięcej spraw w latach 1820–1846 rozstrzygnął podsędek Jakub Turowski. APL, zespół nr: 121 *Sąd Pokoju Powiatu Łęczyckiego*.

⁷ W 1836 r. województwa zostały przemianowane na 5 guberni. Liczba sądów pozostała bez zmian. Gubernia kaliska połączona została z warszawską, kielecka z radomską, a siedlecka z lubelską. Funkcjonowały zatem Trybunał Cywilny Guberni Warszawskiej w Kaliszu, Trybunał Cywilny Guberni Radomskiej w Kielcach itd. (S. Taylor, *op. cit.*, s. 381–384; S. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 103; K. Grzybowski, *Historia Państwa i Prawa Polski*, red. J. Bardach, t. 4, *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, Warszawa 1982, s. 214–218).

⁸ W 1820 r. w Łodzi było niespełna tysiąc mieszkańców. A. Rynkowska, *Zarys historyczny rozwoju Łodzi (1332–1945)*, Łódź 1964, s. 13; F. Böhm, *Litzmanstadt Geschichte Und Entwicklung einer deutschen Industriestadt*, Posen 1941, s. 16.

⁹ J. Śmiałowski, *Od narodzin do rozkwitu Łodzi przemysłowej 1820–1870*, Łódź 1973, s. 5; A. Rynkowska, *Zarys historyczny rozwoju Łodzi (1332–1945)*, Łódź 1964, s. 13–14.

¹⁰ *Ibidem*, s. 16–17. W 1844 r. liczba mieszkańców wynosiła około 14 000 (a jeszcze cztery lata wcześniej 20 150). F. Böhm, *op. cit.*, s. 16.

¹¹ W 1856 r. Karol Scheibler uruchomił przędzalnię bawełny przy Wodnym Rynku. A. Rynkowska, *op. cit.*, s. 17.

¹² Z. Lorenz, *Narodziny Łodzi Nowoczesnej*, Łódź 1926, s. 26–28; J. Śmiałowski, *op. cit.*, s. 11–18; A. Rynkowska, *op. cit.*, s. 18–30; F. Böhm, *op. cit.*, s. 62–90.

Sądownictwo w Łodzi zaczyna się kształtować dopiero w II połowie XIX w. Przebieg tego procesu jest bogato udokumentowany w źródłach archiwalnych¹³, drukowanych¹⁴ i w literaturze¹⁵. Dużo informacji znajdujemy m.in. w prasie prawniczej (artykuły, obwieszczenia itd.) i lokalnej (artykuły, obwieszczenia, informacje podawane w kronikach itd.)¹⁶.

2

2.1. W II połowie XIX w. sprawy łódzkie rozstrzygał Sąd Pokoju Okręgu Zgierskiego w Zgierzu. Organ ten dzielił się na dwa wydziały: sporny, w którym zasiadał podsędek i podpisarz, oraz pojednawczy, w składzie z sędzią pokoju i pisarzem¹⁷. Wydział sporny, rozstrzygający drobne sprawy karne przybierał nazwę Sądu Policji Prostej Okręgu Zgierskiego.

Rozwój Łodzi pod względem demograficznym i gospodarczym powodował przyrost spraw wytaczanych przez jej mieszkańców. Starania o formalne przeniesienie sądu pokoju ze Zgierza do Łodzi rozpoczęte zostały jeszcze w 1863 r. W piśmie Wydziału Administracyjnego Magistratu Miasta Łodzi z dnia 19 listopada/1 grudnia 1863 r. skierowanym do Naczelnika Powiatu Łęczyckiego czytamy: „z urzędu donosi o przeniesieniu Sądu z Miasta Zgierza do Ło-

¹³ APŁ, zespół: Akta Miasta Łodzi, *Akta Magistratu Miasta Łodzi w przedmiocie przeniesienia Sądu Okręgu Zgierskiego do Miasta Łodzi*, sygn. 353; nr 53 – *Sąd Pokoju w Łodzi*; nr 120 – Sąd Policji Prostej Okręgu Zgierskiego, itd.

¹⁴ Np. Zbiory przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego; *Dziennik Praw*, 1919; *Dziennik Ustaw*: 1921–31 r.; „*Dziennik Zarządu m. Łodzi*”; *Wskazówki dla nadzorców sądowych przy Królewsko-Polskim Sądzie Okręgowym w Łodzi zatwierdzone w dniu 11 lutego 1918 r. przez zebranie ogólne p. p. Sędziów Handlowych w Wydziale Handlowym tegoż Sądu*.

¹⁵ Spośród prac poświęconych Łodzi warto przywołać np.: Z. Lorenz, *Narodziny Łodzi Nowoczesnej*, Łódź 1926; E. Rosset, *Łódź w latach 1860–1870. Zarys historyczny*, Łódź 1928; F. Böhm, *Litzmanstadt Geschichte Und Entwicklung einer deutschen Industriestadt*, Posen 1941; A. Rynkowska, *Zarys historyczny rozwoju Łodzi (1332–1945)*, Łódź 1964; J. Śmiałowski, *Od narodzin do rozkwitu Łodzi przemysłowej 1820–1870*, Łódź 1973; M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa Łódzkiego w XIX i XX w.*, Łódź 1995, itd. Spośród prac poświęconych sądownictwu: A. Heylman, *Historia organizacji sądownictwa w Królestwie Polskim*, Warszawa 1861; W. H. Gawarecki, *Wiadomość o Sądzie Pokoju*, Warszawa 1816; W. Witkowski, *Komisja Rządowa Sprawiedliwości w królestwie Polskim 1815–1876*, Lublin 1986; A. Korobowicz, *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876–1915*, Lublin 1995.

¹⁶ W pracy wykorzystane zostały m.in.: „*Gazeta Sądowa Warszawska*”; „*Dziennik Łódzki pismo przemysłowe, handlowe i literackie*”; „*Kurier Łódzki Dziennik polityczny, społeczny i literacki*”; „*Kurier Łódzki Dziennik polityczny, społeczny i literacki*”; „*Łódź w ilustracji dodatek niedzielny do Kurjera Łódzkiego*”; itd.

¹⁷ W. Sobociński, *op. cit.*, s. 243–246.

dzi”¹⁸. Przeniesienie Sądu Pokoju Okręgu Zgierskiego do Łodzi pociągało za sobą inne ważne decyzje mające na celu zabezpieczenie jego odpowiedniego funkcjonowania. 20 listopada/2 grudnia 1863 r. Wydział Policyjny Magistratu Miasta Łodzi wystosował pismo do Magistratu Miasta Zgierza w celu urzędzenia w Łodzi aresztu detencyjnego¹⁹. Pod koniec 1863 r. w Łodzi utworzono pięć nowych aresztów, przy siedzibach poszczególnych cyrkułów policyjnych²⁰. Kolejnym problemem, z jakim próbowało poradzić sobie miasto, było dostosowanie sądu do różnorodności narodowościowej mieszkańców. Wydział Administracyjny Magistratu Miasta Łodzi wystosował pismo 18/30 kwietnia 1864 r. do Sądu Pokoju Okręgu Zgierskiego, w którym wskazał: „Rada Miejska mając na uwadze, że miasto Łódź będąc po większej części zaludnionem przez osoby z zagranicy przybyłe, które nieznając innego języka jak tylko niemiecki – potrzebują przy czynnościach sądowych koniecznie tłumacza tak przy prowadzeniu wszelkich spraw jako też do wyjmowania z sądu miejscowego różnych aktów, które będąc częstokroć wysyłane zagranicę – muszą być na język niemiecki przetłumaczone na posiedzeniu swoim w dniu 13/25 kwietnia r. b. odbytem – ustaliła, aby przy sądzie tutejszym był ustanowiony tłumacz przysięgły, wynagradzany przez strony interesowane. Przy załączeniu zatem wyciągu z protokołu posiedzenia rady miejskiej pod powyższym względem spisane, Magistrat ma honor Szanowny Sąd uprzejmie wezwać, o przedsięwzięcie odpowiednich kroków, iżby ustanowienie przy tutejszym sądzie tłumacza przysięgłego nastąpić mogło”²¹. Podobne pismo Magistrat Miasta Łodzi wystosował 21 maja/2 czerwca 1864 r. do Naczelnika Powiatu Łęczyckiego. Wśród załączników znalazła się poza wyciągiem z protokołu rady miejskiej odezwa oryginalna Sądu Pokoju Okręgu Zgierskiego z 19/31 maja 1864 r.²² Naczelnik Powiatu Łęczyckiego odpowiedział pismem z dnia 29 lipca/10 sierpnia 1864 r., informując, że Rząd Gubernialny wystąpił w tej sprawie do trybunału cywilnego²³. 6/18 października 1864 r. Naczelnik Powiatu Łęczyckiego wystosował do

¹⁸ APŁ, zespół: Akta Miasta Łodzi, *Akta Magistratu Miasta Łodzi w przedmiocie przeniesienia Sądu Okręgu Zgierskiego do Miasta Łodzi*, sygn. 353, s. 2.

¹⁹ W uzasadnieniu wniosku czytamy: „Celem urzędzenia w mieście tutejszym przy Sądzie Policyj Prostej Okręgu Zgierskiego więzienia detencyjnego potrzebna jest Magistratowi wiadomość, jakie lokale na takowy Etatem są oznaczone i jakie przeznaczone jest wynagrodzenie za dostarczanie takowego, oraz jaki Etat dla tego więzienia. Żąda przeto Magistrat przez tegoż posłańca kopię Etatu dla więzienia Detencyjnego w Zgierzu nadesłać”. *Ibidem*, s. 4.

²⁰ E. Rosset, *Łódź w latach 1860–1870. Zarys historyczny*, Łódź 1928, s. 33.

²¹ APŁ, zespół: Akta Miasta Łodzi, *Akta Magistratu Miasta Łodzi w przedmiocie przeniesienia Sądu Okręgu Zgierskiego do Miasta Łodzi*, sygn. 353, s. 5–6.

²² *Ibidem*, s. 7–9.

²³ Odezwa Rządu Gubernialnego została wystosowana dnia 26 czerwca/8 lipca 1864 r. *Ibidem*, s. 10–12.

magistratu pismo, w którym poinformował o niewyrażeniu zgody przez Komisję Rządową Sprawiedliwości na ustanowienie tłumacza przy Sądzie Pokoju Okręgu Zgierskiego w Łodzi. W załączonej do tego dokumentu odezwie Prezesa Trybunału Cywilnego Guberni Warszawskiej z dnia 31 lipca/12 sierpnia 1864 r. czytamy: „Komissya Rządowa Sprawiedliwości na przedstawienie moje uczynione o zamianowanie tłumacza przysięgłego przy Sądzie Pokoju Okręgu Zgierskiego do przekładów akt i dokumentów sądowych z języka niemieckiego na polski oraz z polskiego na niemiecki, przez reskrypt z d. 29. lutego/12. marca r. b. № 2.081. wydany oświadczyła: iż gdy ani procedura sądowa ani wydana w jój rozwinięciu organizacja przysięgłych tłumaczy niezna, ale tylko biegłych, przeto zamianowanie tłumacza przysięgłego już jak ścieśniające wolność stron, którym wybór w podobnym przedmiocie znawców prawo pozostawiło, a nadto jako prawem niedozwolone, miejsca mieć nie może”²⁴.

Od początku 1864 r. posiedzenia sądu zaczęły odbywać się w Łodzi. Pomieszczenie sądu mieściło się w domu Szmula Saltzmana, nr 337²⁵ w okolicy Rynku Nowego²⁶. Koszt wynajmu do 1867 r. wynosił 300 rs, później 500 rs²⁷. Pierwsze udokumentowane posiedzenie wydziału pojednawczego Sądu Pokoju Okręgu Zgierskiego w Łodzi odbyło się 8/20 stycznia 1864 r. – było to posiedzenie rady familijnej, zwołane na podstawie rezolucji wydanej 24 grudnia/5

²⁴ APŁ, zespół: Akta Miasta Łodzi, *Akta Magistratu Miasta Łodzi w przedmiocie przeniesienia Sądu Okręgu Zgierskiego do Miasta Łodzi*, sygn. 353, s. 12–13.

²⁵ 23 września/5 października Podśędek Sądu Pokoju Okręgu Zgierskiego (J. Piasecki) uskarżał się na złe warunki budynku, w którym mieszkał i w którym mieściło się również pomieszczenie sądowe. W piśmie skierowanym do Prezydenta Miasta Łodzi pisał: „dostrzegłem, iż w czasie palenia w piecu (...) wydobywa się silny dym na drugim piętrze nad lokalem sądowym, czego przyczyną być mają wady kamienne i złe urządzenie w nim cugów. Z obawy aby wady te nie stały się przyczyną w przyszłości pożaru, mam honor wezwać Wielmożnego Prezydenta o zarządzenie bezzwłocznej rewizji tychże kominów oraz przekonania się czyli gdzie nie ma belki wmurowanej w komin i zarządzenie złemu a tem samem zapobieżenie wypadkowi pożaru”. Po lewej stronie na dole widnieje adnotacja, stwierdzająca że Saltzman dokonał naprawy. Do akt załączony został też raport z przeprowadzonej rewizji domu nr 337”; *ibidem*, s. 14–15.

²⁶ *Ibidem*, s. 25–26.

²⁷ Prezes Trybunału Cywilnego Guberni Warszawskiej w Warszawie poinformował Magistrat Miasta Łodzi o podniesieniu opłaty za wynajem lokalu sądu, prosząc o zweryfikowanie żądanej ceny i sprawdzenie, czy w pobliżu nie ma innego budynku, którego wynajęcie byłoby tańsze. Wcześniej Podśędek J. Piasecki i sędzia pokoju J. Wężyk zapewniali Prezesa Trybunału Cywilnego, o niemożliwości wynajęcia podobnego lokalu po niższej cenie. W odpowiedzi na pismo prezesa Wydział Administracyjny Magistratu Miasta Łodzi 16/28 maja 1867 r. napisał: „w Mieście Łodzi cena roczna lokali podobnych zajmowanemu przez Sąd Pokoju praktykuje się obecnie Rs. 500. Wyraźnie rubli srebrem pięćset – i że za cenę niższą od żądanej przez Saltzmana, Rs. 550 to jest Rs. pięćset – nie można jest wynająć na pomieszczenie sądu pokoju odpowiedniego lokalu”; *ibidem*, s. 17–26.

stycznia 1864 r. przez podśędka J. Piaseckiego²⁸. Natomiast pierwsze zachowane zarządzenie Sądu Policji Prostej Okręgu Zgierskiego w Łodzi pochodzi z 4/16 lutego 1864 r.²⁹

Dzięki rozporządzeniu Rady Administracyjnej z 24 stycznia/5 lutego 1867 r. „Zmiana nazwy Sądów odpowiadająca nowemu podziałowi kraju” sąd odbywający posiedzenia w Łodzi, nie musiał już nosić nazwy okręgu swojej jurysdykcji. Przybierał – od miejsca, w którym odbywano posiedzenia – nazwę Sądu Pokoju w Łodzi³⁰. W Sądzie Pokoju w Łodzi do 1876 r. najaktywniejszymi byli podśędkowie K. Zieliński i J. Piasecki oraz sędzia pokoju J. Wężyk³¹.

Pod koniec lat sześćdziesiątych w Łodzi działało pięciu obrońców: Jasiński, Magnuski, Mierzejewski, Pstrągowski, Szostkowski i czterech notariuszy: Hertzberg, Jaworski, Płachecki i Schlimm. Większość z nich mieszkała przy ul. Średniej, gdzie swoją siedzibę miał sąd pokoju³².

2.2. W 1876 r. I okręg sądownictwa powiatowego w guberni piotrkowskiej obejmował pięć powiatów: piotrkowski, łódzki, rawski, brzeziński i łaski. Początkowo Łódź była pojedynczym rewirem sądu pokoju. Były tu dwa oddziały sądu pokoju w Łodzi, w tym jeden hipoteczny i załatwiający sprawy zgierskie (drugi sędzia miał siedzibę w Zgierzu). Ponieważ jeden sędzia nie radził sobie z napływającymi sprawami, w 1878 r. miasto podzielono na dwa rewiry³³, otwierając kolejny oddział sądu pokoju w Łodzi. Wkrótce, w korespondencji z Łodzi z marca 1879 r. pojawia się wzmianka o konieczności utworzenia kolejnego sądu pokoju³⁴.

²⁸ APŁ, nr zespołu: 53, *Sąd Pokoju w Łodzi, Akta Opieki nieletnich po Ignacym Hortig*, sygn. 18, s. 1.

²⁹ APŁ, zespół nr: 120, *Sąd Policji Prostej Okręgu Zgierskiego, Akta Sądu Policji Prostej Okręgu Zgierskiego w sprawie pko: Chainsowi Bławat o samowładność*, k. 6.

³⁰ Rozporządzenia Rady Administracyjnej z 24 stycznia/5 lutego 1867 r. *Zmiana nazwy Sądów odpowiadająca nowemu podziałowi kraju, Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*, część II, B., t. 10, Przepisy dotyczące organizacji sądownictwa karnego, 1867, s. 167–169. W zachowanych aktach sądu pokoju od 1867 r. zaczęto stosować nazwę „Sąd Pokoju w Łodzi”. APŁ, nr zespołu: 53, *Sąd Pokoju w Łodzi*.

³¹ Poza nimi, w Sądzie Pokoju Okręgu Zgierskiego/Sądzie Pokoju w Łodzi w latach 1844–1876 urzędowali sędziowie pokoju: Ostrowski, Strzałkowski, Gotarkowski, Zachert, Orzechowski, Skrzyński i podśędkowie: Laskowski, Piasecki, zespół nr 53, *Sąd Pokoju w Łodzi*, zespół nr 120, *Sąd Policji Prostej Okręgu Zgierskiego*.

³² E. Rosset, *Łódź w latach 1860–1870. Zarys historyczny*, Łódź 1928, s. 33.

³³ A. Korobowicz, *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876–1915*, Lublin 1995, s. 136–141.

³⁴ „Łódź ma obecnie 3 sądy pokoju, z których dwa wyłącznie dla miasta, przy trzecim zaś jest wydział hipoteczny i do tegoż sądu należą sprawy ze Zgierza. Nie dawno jeszcze Łódź miała tylko 2 sądy pokoju, a właściwie jeden, bo drugi, jak wyżej powiedziano, rozstrzygał tylko sprawy hipoteczne i zgierskie; dopiero w końcu października rz. nastąpiło otwarcie drugiego oddziału

W Łodzi najwięcej było spraw drobnych, weksli w obiegu o wartości do 250 rs., spraw karnych: o obelgi, potwarze i pobicia. Ze względu na przewagę powództw i skarg podlegających jurysdykcji sądów pokoju, korespondent GSW z Łodzi zasugerował zwiększenie ich liczby. Jego zdaniem, skoro w Warszawie na 350 000 mieszkańców od nowego roku miało działać 16 sądów pokoju, to Łódź z ludnością przeszło 100 000, miała prawo przynajmniej do pięciu³⁵. Mimo wszystko w tym okresie w Łodzi urzędował tylko jeden sędzia pokoju (do lipca 1881 r. było ich dwóch, ale gdy sędzia pokoju II oddziału m. Łodzi został nominowany na członka Sądu Okręgowego³⁶ w Piotrkowie, powstały wakat długo nie został obsadzony)³⁷.

Nowe etaty pojawiły się dopiero w 1884 r. Od tego momentu Łódź podzielona była już na cztery rewiry sądowe³⁸. 23 grudnia 1884 r. zjazd sędziów pokoju I okręgu piotrkowskiego wyznaczył jurysdykcję łódzkim oddziałom sądu pokoju³⁹. Do przyjazdu nowo nominowanych sędziów pokoju ich zadania wy-

sądu pokoju. Liczba ta jednak sądów nie jest jeszcze wystarczającą i pomimo bezustannego prawie zajęcia obu Sędziów, zaległości, zwłaszcza w 1-ym oddziale, jest dużo. Nie mamy pod ręką danych statystycznych, żeby dokładnie wykazać, jaki jest ruch w sądach, kto jednak zna Łódź, albo przynajmniej słyszał, jak to miasto szybko wzrasta, ten przyzna, że utworzenie jeszcze jednego sądu pokoju byłoby bardzo pożądanem dla szybkiego wymiaru sprawiedliwości". *Korespondencya Gazety Sądowej, Krajowa*, z Łodzi 15 marca 1879 r., nr 12, GSW, Warszawa 1879, s. 93–94.

³⁵ A.M., *Łódź w Listopadzie 1881 r.*, *Korespondencya Gazety Sądowej, Krajowa*, nr 51, GSW, Warszawa 1881, s. 415–416. Łódź zamieszkiwało 100,000 mieszkańców już w 1878 r. F. Böhm, *op. cit.*, s. 16; J. Smiałowski, *op. cit.*, s. 24–25.

³⁶ W Królestwie Polskim utworzono 10 sądów okręgowych, po jednym w każdej guberni. Sąd ten sądził w składzie trzech sędziów zawodowych. K. Grzybowski, *Historia Państwa i Prawa Polski*, red. J. Bardach, t. 4, *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, Warszawa 1982, s. 218.

³⁷ A.M., *Łódź w Listopadzie 1881 r.*, *Korespondencya Gazety Sądowej, Krajowa*, nr 51, GSW, Warszawa 1881, s. 415–416.

³⁸ A. Korobowicz, *op. cit.*, s. 136–141; *Sąd handlowy w Łodzi*, „Dziennik Łódzki pismo przemysłowe, handlowe i literackie”, nr 186, Łódź 1886, s. 1–2.

³⁹ „Oddział Sądowy I objął lewą stronę miasta w kierunku od Bałut, wzdłuż ulic Zgierskiej i Piotrkowskiej aż do Zawadzkiej, z włączeniem pod jurysdykcję sądu tego wszelkich spraw z Rynku Starego i części ulicy Zawadzkiej. Oddział Sądowy II objął lewą stronę miasta od ulicy Zawadzkiej wzdłuż Piotrkowskiej i Wólki, aż do kończyn miasta. Oddział Sądowy III objął prawą stronę miasta od Bałut, wzdłuż ulic Zgierskiej i Piotrkowskiej, aż do Zawadzkiej z włączeniem pod jurysdykcję sądu tego wszelkich spraw z Rynku Nowego, ulicy Zgierskiej, Piotrkowskiej i przylegającej do wydziału tego drugiej części ulicy Zawadzkiej. Oddział sądowy IV objął prawą stronę miasta od ulicy Zawadzkiej, wzdłuż Piotrkowskiej i Wólki aż do kończyn miasta, z włączeniem pod jurysdykcję sądu tego wszelkich spraw z tej strony ulicy Piotrkowskiej Wólki i Rynku Górnego. Administracya sądowa oddziału II należy do sędziego pokoju p. Wwiedeńskiego, oddział III należy do sędziego pokoju p. Boczkowa; sprawy pozostałych dwóch oddziałów, aż do przyjazdu nowomianowanych sędziów rozpatrywane będą tymczasowo: oddziału I przez sędziego pokoju oddziału III, oddziału zaś IV przez

konywali dwaj dotychczasowi. W 1885 r. w „Nowinach Sądowych” pojawia się informacja: „Na utrzymanie dwóch nowych sędziów pokoju w Łodzi wyznaczoną została, najwyższym rozkazem summa 8130 rs. rocznie; na utrzymanie zaś nowego sędziego pokoju w Piotrkowie 3815 rs.”⁴⁰.

Informację tę potwierdza lokalna prasa. Tam obok wiadomości o powołaniu dwóch sędziów pokoju pojawia się informacja zapowiadająca zorganizowanie zjazdu sędziów pokoju w Łodzi. Na łamach „Dziennika Łódzkiego” czytamy: „Z uwagi na liczbę czterech obecnie sędziów pokoju miejskich i jednego powiatowego, oraz na pobliskich sędziów gminnych pod Łodzią, wnosić należy, że władza dla dogodności tak sędziów, jako też i mieszkańców, ustanowi zjazdy apelacyjne tych sędziów pokoju i gminnych w Łodzi, co uwolniłoby wszystkich od uciążliwych podróży do Piotrkowa, połączonych ze stratą czasu, pieniędzy i zwłoką w załatwieniu spraw”⁴¹.

W lokalnej prasie znajdujemy też informacje o zmianach na stanowiskach sądowych. I tak np. „Dziennik Łódzki” w 1885 r. donosi o zmianie na stanowisku sędziego śledczego m. Łodzi. Pełniącego do tej pory tę funkcję Wiktora Piątkowskiego⁴² tymczasowo zastąpił Bolesław Nowicki⁴³. Na łamach tej gazety, natrafiamy również na informacje o zmianach w jurysdykcji poszczególnych organów sądowych. W 1885 r. m.in. pojawiło się zawiadomienie od magistratu miasta Łodzi o podziale miasta na „ucząstki sądowe”⁴⁴. Dwa lata później zamieszczone zostało obwieszczenie o podziale na rewiry sądowo-pokojowe I okręgu piotrkowskiego między komisarzy sądowych. Rewirów było sześć⁴⁵. Rewir IV podlegał komisarzowi I. Suszyńskiemu, obejmował powiat łódzki ze

sędziego pokoju oddziału II. Sprawy opiekuńcze należeć będą do oddziałów, w których zamieszkują małoletni; wszelkie nierozstrzygnięte sprawy kryminalne i cywilne, w których staje kilku oskarżonych, zamieszkałych w różnych oddziałach, a które wynikły oddziale I, należą do jurysdykcji sądu pokoju oddziału III, podobne zaś sprawy wynikłe w oddziale II pozostają pod jurysdykcją sądową tegoż oddziału”. *Nowiny sądowe*, GSW, nr 9, Warszawa 1885, s. 139–140.

⁴⁰ *Ibidem*, nr 7, Warszawa 1885, s. 110.

⁴¹ Powiększenie składu sędziów pokoju, *Kronika Łódzka*, „Dziennik Łódzki, pismo przemysłowe, handlowe i literackie” [dalej: „Dziennik Łódzki”], nr 5, Łódź 1885, s. 3.

⁴² Magister prawa i administracji, sam zrezygnował z funkcji, po tym jak został nominowany na adwokata przysięgłego przy izbie sądowej warszawskiej, oraz obrońcą przy konsystorzach warszawskich: rzymsko-katolickim, ewangelicko-augsburskim i ewangelicko-reformowanym. Otworzył w Łodzi kancelarię. *Ibidem*.

⁴³ Bolesław Nowicki był wówczas kandydatem czekającym na posadę sądową. Funkcję sędziego śledczego miał sprawować tymczasowo do wyznaczenia nowego. *Ibidem*.

⁴⁴ *Podział miasta na części sądowe*, *ibidem*, nr 17, Łódź 1885, s. 2–3.

⁴⁵ Komisarz I rewiru sądowego miał siedzibę w Piotrkowie, komisarz II rewiru w Tomaszowie rawskim, a komisarz III rewiru w Łasku. *Prezes zjazdu sędziów pokoju I-go okręgu piotrkowskiego*, *ibidem*, nr 93, Łódź 1887, s. 2.

wszystkimi przynależnymi do niego wsiami, z siedzibą komisarza w Zgierzu. Rewir V podlegał komisarzowi sądowemu F. Biełosowi, obejmował II i IV rewir sądowo-pokojowy miasta Łodzi i sąd gminny II okręgu powiatu brzezińskiego z siedzibą komisarza w Łodzi. Rewir VI podlegał komisarzowi sądowemu J. Jakóbowskiemu. Obejmował I i III rewir sądowo-pokojowy miasta Łodzi i sąd gminny I okręgu powiatu brzezińskiego z siedzibą komisarza w Łodzi⁴⁶.

Zjazd piotrkowski składał się w 1886 r. z 11 sędziów pokoju i 26 sądów gminnych. Z czego Łódź dysponowała wówczas pięcioma sądami pokoju, a w powiecie łódzkim funkcjonowało sześć sądów gminnych⁴⁷ (według postanowienia Komitetu Urządzącego z 1865 r., wprowadzone zostały dla gmin wiejskich tzw. sądy gminne, w skład których wchodził: wójt gminy i dwóch ławników)⁴⁸. Łódź w 1886 r. była w czołówce sześciu najludniejszych miast monarchii. Było to szybko rozwijające się, wielonarodowościowe (mieszkał tu m.in. Polacy, Niemcy, Żydzi i Rosjanie) miasto. Sędziami pokoju w Łodzi byli: dla rewiru I W. Semikow, rewiru II – P. Wwiedieński, rewiru III – W. Buczkow, rewiru IV – A. Tumski i rewiru V obejmujący powiat łódzki (z siedzibą w Zgierzu) E. Andruszenko⁴⁹.

Istniejący od 1876 r. organ wyższej instancji (zjazd sędziów pokoju I okręgu guberni piotrkowskiej z siedzibą w Piotrkowie) rozpatrywał sprawy w dużej części z samej Łodzi. Odległość była dużym utrudnieniem dla stron procesu. Inicjatywa wydzielenia dla Łodzi odrębnego okręgu pokojowego z własnym zjazdem pojawiła się w 1882 r. w liście ministra sprawiedliwości do generał-gubernatora Warszawskiego. Ten jednak w opóźnionej odpowiedzi (listopad 1883 r.) za najlepsze rozwiązanie uznał jedynie zwiększenie składu osobowego sądownictwa pokojowego I Okręgu Guberni Piotrkowskiej⁵⁰.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Zjazd sądów pokoju, ibidem*, nr 186, Łódź 1886, s. 2–3.

⁴⁸ Wójt i ławnicy byli wybierani na zebraniu gminnym. Pisarz gminny sporządzał protokół. Sąd gminny sądził drobne sprawy karne i cywilne. Wprowadzenie sądów gminnych miało wpłynąć na odciążenie reszty sądów, choć ich działalność była krytykowana: „Kompetencja tych sądów w sprawach cywilnych dochodziła do 100 rb., i tym sposobem odpadły od Wydziałów Spornych Sądów Pokoju wszystkie sprawy między mieszkańcami wsi i osad, tak że sądy pokoju zostały przy kompetencji tylko dla miast i miasteczek. Umniejszyła się przez to i kompetencja trybunałów cywilnych, gdyż odpadły od nich wszystkie sprawy między włościanami do wysokości rubli 100, jak również wszystkie sprawy spadkowe włościańskie. Apelacji nie było; tylko wyrok sądu gminnego mógł być zaskarżony w drodze kasacji do komisarza włościańskiego, a stąd do Komisji Włościańskiej. Dziesięcioletnia działalność tych sądów pozostawiła w społeczeństwie naszym smutną pamięć nieudanego eksperymentu Milutina i Czerkawskiego. Ciemnota, demoralizacja i przekupstwo wszechwładnie panowały w tych sądach, pozostających pod bezpośrednim wpływem komisarzy włościańskich i naczelników powiatów” (S. Taylor, *op. cit.*, s. 403–405).

⁴⁹ A. Korobowicz, *op. cit.*, s. 136–141.

⁵⁰ *Ibidem*.

Dużo spraw z Łodzi powodowało, że sądy przybywały do miasta, aby rozstrzygnąć sprawy na miejscu. W GSW znajdujemy następującą informację: „Na wiosnę ma tu podobno zjechać wydział karny Sądu Okręgowego Piotrkowskiego dla rozszkolenia niektórych spraw z Łodzi i gmin pobliskich; o ile wiemy pod rozpoznanie Sądu przyjdą po większej części drobniejsze sprawy, dochodzone na zaskarżenie prywatne, których, mówiąc nawiasem, zwykle ogromny procent upada z powodu sześciomiesięcznego przedawnienia”⁵¹.

W 1886 na łamach łódzkiej prasy znajdujemy informację o zaległościach zjazdu sędziów pokoju I okręgu guberni piotrkowskiej w rozstrzygnięciu spraw. „Dziennik Łódzki” donosił: „Ze względu na rozkaz senatu, polecający otwarcie nieprzerwanej kadencji aż do czasu usunięcia nagromadzenia spraw, zjazd piotrkowski d. 15 sierpnia postanowił sędzić sprawy od 13 sierpnia we wszystkie dni zajęć biurowych, dla wygody zaś mieszkańców Łodzi i powiatu Łódzkiego, wszystkie sprawy, powstałe ze skarg na decyzje sędziów pokoju m. Łodzi i sądów gminnych powiatu łódzkiego rozstrzygać co miesiąc w Łodzi, w kancelarii sędziego pokoju drugiego wydziału, w domu Staraka, jeśliby nie przychyłono się do starań zjazdu o wyznaczenie na ten cel oddzielnego lokalu. Sesje oddziału łódzkiego zaczną się d. 27 września i trwać będą do d. 2 października włącznie; wyznaczono do rozstrzygnięcia około 220 spraw. Można się spodziewać, iż przy takiej usilnej działalności wszystkie sprawy zaległe załatwione będą do Nowego Roku”⁵².

Ponieważ każdy z czterech sędziów pokoju rozpatrywał rocznie około 10 000 spraw, w 1887 r. minister sprawiedliwości wniósł do Rady Państwa projekt wydzielenia Łodzi z powiatem oraz powiatu łaskiego i utworzenia dla nich odrębnego okręgu pokojowego guberni piotrkowskiej, z siedzibą zjazdu w Łodzi⁵³. Lokalna prasa poinformowała w 1887 r., powołując się na „Gazetę Polską”, o pogłoskach utworzenia dwóch nowych sądów okręgowych: w Łodzi i Włocławku. Pod koniec czytamy: „Projekt ten wszakże nie wszedł dotąd na drogę urzeczywistnienia i należy go poczytywać za prywatną inicjatywę”⁵⁴.

Nowemu okręgowi podlegać miało sześć sądów pokoju (cztery w Łodzi, jeden w Zgierzu i jeden w Łasku) i 11 sądów gminnych. Kosztami obciążono Łódź i pozostałe miasta nowego okręgu. Cesarz zatwierdził decyzję Rady Państwa z 28 XII 1887 r./9 stycznia 1888 r., 18/30 stycznia 1888 r. Zjazdom III okręgu od jego powołania przewodniczył M.K. Moskiwn. Pomieszczenie zjazdu obejmowały 24 duże i wysokie pokoje, Magistrat Łodzi za jego wynajem

⁵¹ *Korespondencya Gazety Sądowej, Krajowa*, z Łodzi 15 marca 1879 r., nr 12, GSW, Warszawa 1879, s. 93–94.

⁵² *Zjazd sądów pokoju, Kronika Łódzka*, „Dziennik Łódzki”, nr 186, Łódź 1886, s. 2–3.

⁵³ *Nowe sądy okręgowe, ibidem*, nr 204, Łódź 1887, s. 2.

⁵⁴ *Ibidem*.

płacił rocznie 3000 rubli czynszu (razem z mieszkaniem prezesa zjazdu). Archiwum zjazdu obejmowało pięć pokoi, w których przechowywano już około 30 000 akt spraw⁵⁵. Kancelarię zjazdu stanowili: sekretarz, jego pomocnik, oraz trzech wolnonajemnych pisarzy. Działo przy nim pięciu komorników (jeden zajmował się tylko licytacją nieruchomości) i czterech woźnych. Przy zjeździe praktykę prowadziło 23 adwokatów prywatnych⁵⁶.

W Kronice Łódzkiej „Dziennika Łódzkiego” ukazywały się informacje o procesach sądowych, treść wokandy zjazdu sędziów pokoju itd.⁵⁷ Dowiadujemy się z niej, że np. 30 grudnia 1890 r. zjazd sędziów pokoju miał osądzić 30 spraw⁵⁸.

W 1889 r. na każdego z czterech sędziów pokoju przypadało do osądzenia około 3500 spraw. Kolejny etat został przyznany Łodzi w 1890 r.⁵⁹ W „Dzienniku Łódzkim” z dnia 19/31 lipca 1890 r. znajdujemy informację o mianowaniu na sędziego pokoju miasta Łodzi VI rewiru (nowo utworzonego) sędziego pokoju miasta Łasku p. Gussona⁶⁰.

Zebranie ogólne sądu okręgowego piotrkowskiego 30 stycznia 1892 r. dokonało zmiany w podziale rewirów sędziów śledczych, funkcjonujących w Łodzi: „Rewirowi 8-mu (sędzia śledczy Maternicki), odjęto gminy: Górki, Gospodarz i Rzgów i przyłączono: pierwszą do rewiru 2-go, znajdującego się w Piotrkowie (sędzia śledczy Gerber), a dwie ostatnie do rewiru 10-ego, w Łasku (sędzia śledczy Ryfiński). Od rewiru 9-go (sędzia śledczy Szulgin), odłączono gminy: Wiskitno, Brójce, Żeromin, Czarnocin, Nowosolną i Łagiewniki razem z m. Zgierzem i przyłączono: pierwsze cztery do 2-go rewiru, w Piotrkowie (sędzia śledczy Geber), ostatnią do 12-go rewiru, znajdującego się w Brzezinach (sędzia śledczy Gutowski)”⁶¹.

⁵⁵ A. Korobowicz, *op. cit.*, s. 136–141.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 136–141.

⁵⁷ *Z sądu, Kronika Łódzka*, „Dziennik Łódzki”, nr 218, Łódź 1888, s. 1; *Zjazd sędziów pokoju, ibidem*; *Z sądu, Z miasta i okolicy, ibidem*, nr 269, Łódź 1890, s. 2; *ibidem*, nr 95, Łódź 1890, s. 2; *Zjazd sędziów pokoju, ibidem*, nr 71, Łódź 1890, s. 1; *Z sądu, Kronika, ibidem*, nr 267, Łódź 1892, s. 2; *Zjazd sędziów pokoju, Wiadomości ogólne, ibidem*, nr 24, Łódź 1892, s. 2; *W sądzie gminnym, Kronika Łódzka, ibidem*, nr 93, Łódź 1887, s. 3.

⁵⁸ Pięć spraw o pobicie; po cztery sprawy o zakłócanie spokoju, obelgi; trzy o kradzież; po dwa o wykroczenie przeciwko ustawie budowlanej, samowładność, sprzedaż w czasie zabronionym; po jednej o paserstwo, wykroczenie przeciwko ustawie tabaczej, oszustwo, potwarz, o otwarcie zakładu bez pozwolenia władzy, o zabicie konia, sprzedaż trunków w czasie zabronionym i jedną skargę incydentalną na rezolucję sądu gminnego. *Zjazd sędziów pokoju, Z miasta i okolicy, „Dziennik Łódzki”, nr 289, Łódź 1890, s. 2.*

⁵⁹ A. Korobowicz, *op. cit.*, s. 136–141.

⁶⁰ *Z miasta i okolicy, „Dziennik Łódzki”, nr 170, Łódź 1890, s. 2.*

⁶¹ *Nowy podział rewirów śledczych, Z Miasta, ibidem*, nr 47, Łódź 1892, s. 2.

W 1892 r. III okręg otrzymał też jeden etat sędziego pokoju dodatkowego, a w całym okręgu było już 8 sędziów⁶². 19/31 grudnia 1892 r. „Dziennik Łódzki” opublikował informację o dużym prawdopodobieństwie utworzenia w niedługim czasie w Łodzi nowego stanowiska sędziego pokoju dodatkowego⁶³. Ale następny etat sędziego pokoju utworzony został dopiero w 1895 r.⁶⁴

W połowie lat 90. XIX w. do zjazdu wpływało rocznie około 1800 spraw, a średnie roczne obciążenie jednego sędziego pokoju w Łodzi wciąż wynosiło ponad 3000 spraw⁶⁵. I choć w 1897 r. utworzono trzy nowe stanowiska rewirowych sędziów pokoju, a w 1898 r. trzy dalsze i jednego sędziego dodatkowego, to w latach 1896–1900 na każdego sędziego pokoju w Łodzi przypadało średnio w roku już 4228 spraw (848 karnych i 3380 cywilnych)⁶⁶.

W 1913 r. spraw cywilnych w sądach pokoju osądzono w Łodzi 16 898. Spraw karnych w sądach pokoju w Królestwie Polskim osądzono w Łodzi 69 863. Ze sporządzonych statystyk wynika ogromna przewaga Łodzi w rozstrzyganiu zarówno spraw karnych, jak i cywilnych przez sądy pokoju. Liczba spraw cywilnych osądzona w sądzie pokoju w Łodzi w 1913 r. przez jednego sędziego wyniosła 1408, a karnych 5822⁶⁷.

W 1913 r. najwięcej spraw ogólnie w całym Królestwie Polskim osądził sędzia pokoju 6. okręgu m. Łodzi (9367) i sędzia pokoju 7. okręgu m. Łodzi (9367). Trzeci był sędzia pokoju miasta Będzina (9252)⁶⁸. W 1913 r. najwięcej spraw cywilnych rozstrzygnął sędzia pokoju 6. okręgu m. Łodzi (7646). Drugim był sędzia 7. okręgu m. Łodzi (7238). Trzecim sędzia pokoju miasta Łaska (6844)⁶⁹.

W 1913 r. w Okręgu III gub. piotrkowskiej powiecie łódzkim było sześć sądów gminnych⁷⁰. W 1913 r. pod względem ilości spraw karnych osądzonych przez sądy gminne pierwsze miejsce zajął w całym Królestwie Polskim sąd gminny 3 okręgu pow. łódzkiego (3502 sprawy karne), gdy w tym samym czasie sąd gminny 5 okręgu pow. łódzkiego w tym samym roku osądził jedynie 189 spraw karnych. W liczbie spraw cywilnych za 1913 r. sąd gmin-

⁶² A. Korobowicz, *op. cit.*, s. 136–141.

⁶³ *Z sądu, Kronika*, „Dziennik Łódzki”, nr 292, Łódź 1892, s. 2.

⁶⁴ A. Korobowicz, *op. cit.*, s. 136–141.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ A. Mogilnicki, *Sądownictwo w Polsce w okresie przedwojennym w świetle cyfr*, GSW, nr 9, Warszawa 1917, s. 97–98.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, GSW, nr 2, Warszawa 1917, s. 14–15.

ny 3 okręgu pow. łódzkiego zajął 2 miejsce (7158 spraw cywilnych), zaraz po sądzie pierwszego okręgu pow. będzińskiego (7687 spraw cywilnych)⁷¹.

Do wybuchu I wojny światowej w Królestwie Polskim było 10 sądów okręgowych i 22 zjazdy sędziów pokoju (w tym III okręg Guberni Piotrkowskiej z siedzibą w Łodzi)⁷². Sąd Okręgowy w Piotrkowie w 1908 r. rozstrzygnął 5336 spraw karnych i 4334 sprawy cywilne, a w 1913 r. 7681 spraw cywilnych i 6521 spraw karnych⁷³.

2.4. W Królestwie Polskim funkcjonował tylko jeden trybunał handlowy w Warszawie, którego jurysdykcja obejmowała cały kraj⁷⁴. Czynności sądów handlowych w zastępstwie wykonywały Trybunały Cywilne⁷⁵. Art. 619 kodeksu handlowego dopuszczał utworzenie trybunału handlowego tam, gdzie ludność wynosiła przynajmniej 15 000 mieszkańców, a Łódź w 1873 r. zamieszkiwało około 60 000 ludzi⁷⁶. Ze względu na dużą liczbę spraw handlowych wnoszonych z Łodzi do sądu handlowego w Warszawie⁷⁷ i tych niewnoszonych w ogóle ze względu na zbyt dużą odległość⁷⁸, w 1873 r. kupcy i właściciele zakładów fabrycznych

⁷¹ W ogólnym rozrachunku najwięcej spraw osądził jednak sąd gminny 3. (w statystyce nazwa najprawdopodobniej błędna: zamiast 3 jest 1) okręgu pow. łódzkiego (10 660 spraw). Sąd gminny 5. okręgu pow. łódzkiego w tym samym czasie osądził jedynie 391 spraw karnych i cywilnych. *Ibidem*, GSW, nr 9, Warszawa 1917, s. 98–99.

⁷² *Ibidem*, GSW, nr 1, s. 3–4; nr 2, Warszawa 1917, s. 14–15.

⁷³ *Ibidem*, GSW, nr 7, Warszawa 1817, s. 74.

⁷⁴ W skład tego organu wchodził prezes, wiceprezes, kilku sędziów koronnych i kilku sędziów, wybieralnych od kupców i przemysłowców na ich zebraniach. Na prezesa i wiceprezesa wybierano sędziów zawodowych, zaś sędziowie handlowi pełnili swoje funkcje honorowo (A. Heylman, *op. cit.*, s. 75–77; S. Taylor, *op. cit.*, s. 381–384; W. Sobociński, *op. cit.*, s. 246).

⁷⁵ A. Heylman, *op. cit.*, s. 33–34. W. Sobociński pisał, że według etatu „wydziału sprawiedliwości” w latach 1810–1811 funkcjonowały trybunały handlowe w sześciu miastach poza Warszawą (podobnie: S. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 71). Jednak tam, gdzie nie było osobnych trybunałów handlowych, funkcje te pełniły trybunały cywilne (W. Sobociński, *op. cit.*, s. 246). W 1816 r. Komisja Rządowa Sprawiedliwości wydała trybunałom cywilnym (poza Warszawą) polecenie podjęcia czynności trybunałów handlowych. W. Witkowski, *Komisja Rządowa Sprawiedliwości w królestwie Polskim 1815–1876*, Lublin 1986, s. 225.

⁷⁶ U., *O potrzebie ustanowienia Trybunału Handlowego w Łodzi*, nr 9 GSW, 1873 Warszawa, s. 65–66.

⁷⁷ W r. 1871 mieszkańcy Łodzi wytoczyli przed trybunał handlowy 458 spraw, a w 1872 r. – 487, *ibidem*.

⁷⁸ W GSW czytamy: „z wszelką niemal pewnością sądzić można, że liczba spraw handlowych w Łodzi, zaraz w pierwszym roku wynosiłaby co najmniej 1000, czyli prawie w dwójnasób więcej jak ich miała Warszawa w pierwszym roku otwarcia trybunału, to jest w r. 1810. Nie ma przeto obawy ażeby nowy trybunał w bezczynności pozostawał. Utworzenie jego byłoby pożądanem nawet wtedy, gdyby władza naczelna z powodu zapowiedzianej dla kraju reformy sądowej, lub też z widoków ekonomicznych, nie uznała na teraz za właściwe wziąć pod rozwagę projektu co do utworzenia tamże wydziału trybunału cywilnego”; *ibidem*.

w mieście Łodzi i okolicach złożyli do Komisji Rządowej Sprawiedliwości podanie, w którym prosili o utworzenie dla okręgu łódzkiego, Pabianic i Tomaszowa, Trybunału Cywilnego w Łodzi o kompetencjach cywilnych i handlowych⁷⁹.

W 1877 r. na łamach GSW znajdujemy krótką informację o tym, jakoby w niedługim czasie miał zostać zatwierdzony sąd handlowy w Łodzi⁸⁰.

W korespondencji z Łodzi z marca 1879 r. czytamy: „Jesteśmy zdania, że dodanie jeszcze jednego sądu w Łodzi stanie się nawet konieczną, naglącą potrzebą z powodu poddania spraw handl., wartości niższej niż 250 rs., jurysdykcji sądów pokoju. Dotychczas sędziowie pokoju nie przyjmują takich mniejszych spraw handlowych, tłumacząc się tem, że nie otrzymali jeszcze w drodze urzędowej zawiadomienia co do wyroku kassacyjnego⁸¹, zapadłego w tej materii⁸². Niestety, dwa lata później czytamy: „Sądu handlowego Łódź doczekać się nie może, chociaż tyle już mówiono, radzono i pisano o konieczności utworzenia takowego⁸³”.

Wszystkie sprawy handlowe bez względu na wartość sporu mogły być wnoszone przed sąd w Piotrkowie. Był to organ niezmiernie przeciążony pracą (nawet na wyrok w sprawie wekslowej trzeba było czekać od trzech do czterech miesięcy)⁸⁴.

Formalnie istniała możliwość wnoszenia pozwów w sprawach handlowych, gdzie przedmiot sporu nie przekraczał wartości 250 rs., do sądu pokoju. W praktyce dopiero pod koniec 1882 r. sąd okręgowy w Piotrkowie zaczął przestrzegać zasady, że wszystkie sprawy nawet handlowe, których wartość nie przekracza 250 r. rs. mają być rozstrzygane przez sąd pokoju. Granicę tę zwiększono później do 300 rs. To jednak nie rozwiązywało problemów łodzian. Uciążliwość i długotrwałość dochodzenia swoich roszczeń w sprawach handlowych powodowała, że wielu z nich rezygnowało z drogi sądowej. Trudności

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ W 1877 r. na łamach GSW znajdujemy krótką informację następującej treści: „Sąd handlowy w Łodzi ma być wkrótce zatwierdzony, przez co Sąd Okręgowy Piotrkowski wkrótce uwolni się od nadmiernie przeciążającej go pracy z powodu rozstrzygania nader znacznej ilości spraw handlowych”. *Sąd handlowy w Łodzi, Wiadomości bieżące krajowe*, GSW, nr 40, Warszawa 1877, s. 321–322.

⁸¹ *Wyrok z dnia 28 Grudnia 1878 r. w sprawie robotników komory celnej w Warszawie p-ko Lande, zamieszczony w N. 6 Gaz. Sądowej z r. b. Korespondencya Gazety Sądowej, Krajowa, z Łodzi 15 marca 1879 r., nr 12, GSW, Warszawa 1879, s. 93–94.*

⁸² „Sąd Okręgowy także już się nie uznaje właściwym do sądenia takich spraw, pożądanem by więc było bardzo prędkie ustalenie praktyki w tym względzie, bo nie potrzebujemy dodawać, że drobnych spraw handlowych w Łodzi jest bardzo wiele i powolne sądenie takowych może zgubnie wpłynąć na mniejszy kredyt”; *ibidem*.

⁸³ A. M., *Łódź w Listopadzie 1881 r.*, nr 51, GSW, Warszawa 1881, s. 415–416.

⁸⁴ Sytuację Łodzian procesujących się komentowano: „Kosztowniejsza nadto procedura i odległość sądu niejednego odstręczają od wytoczenia powództwa w mniejszej sprawie przed Sąd Okręgowy; pozostaje więc sąd pokoju, gdzie znów nawał roboty lub nieobecność Sędziogo każą spodziewać się wyroku za 6 miesięcy, lub też nie dają wcale możności określenia terminu rozstrzygnięcia sprawy”; *ibidem*.

mieli też świadkowie w dotarciu na miejsce procesu. Dostrzegano też potrzebę ustanowienia organu fachowego. Proponowano powołanie sądu handlowego, w skład którego poza przewodniczącym prawnikiem wchodziłoby kilku sędziów wybieranych spośród osób biegłych w praktyce handlowej⁸⁵.

Informacje o potrzebie utworzenia dla Łodzi sądu handlowego znajdujemy też w 1886 r. w lokalnej prasie⁸⁶. Przed wybuchem I wojny światowej nadal w Królestwie Polskim funkcjonował tylko jeden sąd handlowy w Warszawie⁸⁷. Natomiast w ramach sądownictwa Królewsko-Polskiego w Sądzie Okręgowym w Łodzi zaczął funkcjonować wydział handlowy⁸⁸.

3

Po wybuchu I wojny światowej i ewakuacji rosyjskich władz administracyjnych i sądowych organizacja sądownictwa w zasadzie pozostała bez zmian. Początkowo działały w Łodzi Komisje Rozpoznawczo-Pojednawcze i Sekcja Prawna, zlikwidowane 1 kwietnia 1915 r. Natomiast 21 marca 1915 r. zostało wydane rozporządzenie zmieniające organizację sądownictwa na obszarze Królestwa Polskiego⁸⁹. Przewidywało ono funkcjonowanie sądów gminnych (w skład tego organu wchodził jeden sędzia pokoju jako przewodniczący i dwóch ławników-asesorów)⁹⁰, okręgowych (tu zasiadali sędziowie i ławnicy-asesorowie – sąd

⁸⁵ *Sąd handlowy w Łodzi*, „Dziennik Łódzki”, nr 186, Łódź 1886, s. 1–2; *ibidem*, nr 53, Łódź 1887, s. 1.

⁸⁶ *Ibidem*, nr 186, Łódź 1886, s. 1–2.

⁸⁷ A. Mogilnicki, *Sądownictwo w Polsce w okresie przedwojennym w świetle cyfr*, GSW, nr 1, Warszawa 1817, s. 3.

⁸⁸ Mieli być powoływani tu specjaliści nadzorcy sądowi, których zadaniem było kontrolowanie przedsiębiorstw, ocena ich wypłacalności i wpływ wojny na taki stan. Mieli składać pisemne sprawozdania i ustne raporty sędziemu handlowemu (§1–8, *Wskazówki dla nadzorców sądowych przy Królewsko-Polskim Sądzie Okręgowym w Łodzi zatwierdzone w dniu 11 lutego 1918 r. przez zebranie ogólne p.p. Sędziów Handlowych w Wydziale Handlowym tegoż Sądu*). W II RP sprawy handlowe rozstrzygały wydziały handlowe, tworzone przy sądach okręgowych, w których było zapotrzebowanie na rozstrzyganie tego rodzaju spraw. Sąd orzekał w składzie sędziego okręgowego i dwóch ławników (sędziów handlowych), *Historia państwa i prawa Polski 1918–1939*, red. J. Bardach, cz. 2, s. 31.

⁸⁹ Komunikaty na ten temat znajdujemy w lokalnej prasie. Np. *Obwieszczenie*: „Kurier Łódzki Dziennik polityczny, społeczny i literacki”, nr 90, s. 2. W prasie lokalnej czytamy m.in.: „Centralny Komitet milicji został wczoraj zawiadomiony przez władze niemieckie, że z dniem dzisiejszym sądy milicyjne i Sekcja prawna zawieszono zostają w swoich czynnościach i nadal nie mają prawa przyjmować próśb o rozpatrywanie spraw”; *Zawieszenie sądów milicyjnych*, *Kronika*, *ibidem*.

⁹⁰ Sędziów pokoju i ławników przy sądach gminnych ustanawiał naczelnik powiatu. M. Bandurka, *op. cit.*, s. 72–73. Cz. Chryzko-Włodarska, *Sądy Pokoju w Łodzi w l. 1915–1918*, *Inwentarz zespołu (zbioru) akt Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi Okręg I – Kaiserlich-Deuttsches Firdensgericht zu Lodz ezirk I z lat 1915–1917 [1918]*, APŁ, s. 1.

rozstrzygał sprawy w składzie jednego sędziego i dwóch ławników)⁹¹ i wyższego trybunału. Językiem urzędowym w sądach gminnych był język polski, w pozostałych język niemiecki⁹². Organizację sądownictwa zmieniło rozporządzenie z 8 września 1915 r., a potem kolejne z 28 listopada 1916 r.⁹³

W Łodzi został utworzony Cesarsko-Niemiecki Sąd Okręgowy⁹⁴, obejmujący swą jurysdykcją sprawy z miasta Łodzi i powiatów: brzezińskiego, łódzkiego i łaskiego. W mieście funkcjonowało do 27 lutego 1917 r. sześć sądów pokoju (Niemieckie Sądy Pokoju w Łodzi – Okręg I–VI). Później powstał kolejny, a od 10 czerwca 1917 r. działało tu ich dziewięć⁹⁵. Sądy okupacyjne funkcjonowały do powołania sądów królewsko-polskich (1 września 1917 r.)⁹⁶.

4

Sąd Okręgowy w Łodzi został utworzony w ramach polonizacji sądownictwa⁹⁷ pod koniec I wojny światowej⁹⁸. 1 września 1917 r. odbyło się otwarcie

⁹¹ Członków sądów okręgowych ustanawiał naczelnik administracji cywilnej w porozumieniu z naczelnikiem powiatu; M. Bandurka, *op. cit.*, s. 72–73.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, s. 74.

⁹⁴ W APŁ zachowały się szczątki akt Cesarsko-Niemieckiego Sądu Okręgowego w Łodzi: zespół nr: 77, *Cesarsko-Niemiecki Sąd Okręgowy w Łodzi (Kaiserlich-Deutsches Bezirksgericht zu Lodz)*.

⁹⁵ Cz. Chryzko-Włodarska, *Sądy Pokoju w Łodzi w l. 1915–1918, Inwentarz zespołu (zbioru) akt Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi Okręg I – Kaiserlich-Deutsches Friedensgericht zu Lodz Bezirk I z lat 1915–1917 [1918]*, APŁ, s. 2. W APŁ zachowały się akta cesarsko-niemieckich sądów pokoju w Łodzi: zespół nr 79, *Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi Okręg I (Kaiserlich-Deutsches Friedensgericht Bezirk I zu Lodz)*; zespół nr 80, *Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi Okręg VI (Kaiserlich-Deutsches Friedensgericht Bezirk VI zu Lodz)*; zespół nr 81, *Cesarsko-Niemieckie Sądy Pokoju w Łodzi – zbiór szczątków zespołów*, zespół nr: 81/1, *Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi Okręg II*, 81/2, *Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi Okręg III*, 81/3, *Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi Okręg IV*, 81/4, *Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi Okręg V*, 81/5, *Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi Okręg VII*, 81/6, *Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi Okręg VIII*.

⁹⁶ M. Bandurka, *op. cit.*, s. 74–75.

⁹⁷ Projekt został uchwalony przez Tymczasową Radę Stanu Królestwa Polskiego na posiedzeniu w dniu 18 lipca 1917 r., *Sądownictwo w Królestwie Polskim*, GSW, nr 34, Warszawa 1917, s. 355. Art. 2. *Rozporządzenia wykonawczego, dotyczącego nowego urzędzenia wymiaru sprawiedliwości w gen.-gub. Warszawskim*, brzmiał: „Sądy i urzędy wymiaru sprawiedliwości noszą nazwę Królewsko-Polskich i sprawują swą działalność w imieniu Korony Polskiej”. Art. 4. zaś stanowił: „Wymiar ogólny sprawiedliwości w Królestwie Polskim sprawują: Sądy Pokoju, Sądy Okręgowe, Sądy Apelacyjne i Sąd Najwyższy”. *Rozporządzenie wykonawcze, dotyczące nowego urzędzenia wymiaru sprawiedliwości w gen.-gub. Warszawskim, Sądownictwo w Królestwie Polskim*, GSW, nr 34, Warszawa 1917, s. 350–352.

⁹⁸ W sądzie okręgowym w Łodzi miał być jeden prezes, jeden wiceprezes, dziesięciu sędziów,

sądów królewsko-polskich we wszystkich miastach, w których przewidziano ich utworzenie⁹⁹. W Łodzi Prezesem Sądu Okręgowego został Kazimierz Rosman, a Wiceprezesem Adolf Kon¹⁰⁰.

Zgodnie z dekretem z 7 lutego 1919 r. sądy pokoju, sądy okręgowe i apelacyjne działające na terenie byłego Królestwa Polskiego zachowały dotychczasowe siedziby i okręgi¹⁰¹. Na mocy dekretu z 7 lutego 1919 r. utworzony został w Łodzi sąd pokoju dla nieletnich¹⁰². Sąd ten funkcjonował do wprowadzenia w 1928 r. nowej organizacji sądownictwa¹⁰³.

sześciu sędziów śledczych, jeden prokurator, dziesięciu pomocników prokuratora, piętnastu komorników, siedmiu sekretarzy, dziesięciu pomocników sekretarzy, 53 kancelistów, 17 woźnych i 13 posługaczy. Sędziów pokoju w Łodzi miało być 14 (sędziów pokoju w gminach miało być 15, sekretarzy też, sześciu kancelistów, 14 woźnych). *Projektowany skład osobisty sądów okręgowych i sądów pokoju, Różne wiadomości, GSW, nr 32, Warszawa 1917, s. 340–341.*

⁹⁹ *Otwarcie sądów królewsko-polskich, GSW, nr 36, Warszawa 1917, s. 366.*

¹⁰⁰ Sędziami: Stefan Cygański, Rudolf Jackowski, Władysław Jaworowski, Tadeusz Kamieński, Rafał Kempner, Maurycy Kon, Henryk Maternicki, Teodor Tujakowski. Później: Eugenjusz Borowski, Ludwik Nitkowski i Cezary Smogorzewski. Sędziami śledczymi byli: Jerzy Brandt, Edmund Krotowski, Jan Stypułkowski, Władysław Szablowski (z siedzibą w Łęczycy), Waław Wielecki (z siedzibą w Łasku), Bronisław Witkowski. Sekretarzami: Adam Rossalski, Jan Thum. Aplikantami: Józef Ingersleben, Seweryn Salomon Szarogroder, Alfred Kon. Prokuratorem: Tomasz Stożkowski. Podprokuratorami: Józef Betley, Władysław Dickstein, Waław Opaliński, Jan Pióro. Sekretarzem urzędu prokuratorskiego: Marjan Buchner (*Sądownictwo w Królestwie Polskim, „Ruch Służbowy”, nr 39, Warszawa 1917, s. 394–396*). Od dnia 15 października 1917 r. funkcję sekretarza Sądu Okręgowego w Łodzi pełnił Bolesław Borkowski funkcję komornika: Jan Andrzejewski, Konrad Hykiel, Kazimierz Suzin (*Ruch służbowy, GSW, nr 49, Warszawa 1917, s. 512*).

Adwokaci przysięgli przy Sądzie Okręgowym w Łodzi: Andres Mojżesz, Askanas Maurycy, Dobranicki Stanisław, Filipkowski Edward, Gołkont Jan, Kobyliński Stefan, Kon Maurycy F. Kon Piotr, Lachmanowicz Józef, Lange Józef, Łaski Józef, Missala Wojciech, Neumark Adolf, Pełka Jarosław, Planer Rudolf, Wyganowski Włodzimierz; pomocnicy adwokatów przysięgłych: Frydman Dyonizy, Jasiński Bolesław, Vogel Alfred; obrońcy prywatni. Dziennikowski Leonard, Jabłoński Stanisław, Januszewski Teodor, Rychter Władysław, Zieliński Antoni; Łęczyca: Bonecki Edmund, Zawadzki Julian. *Lista Adwokatów przysięgłych, Pomocników adwokatów przysięgłych i obrońców prywatnych Królestwa Polskiego (stan z listopada 1917 roku według informacji Sądów Okręgowych), GSW, nr 7, Warszawa 1918, s. 67.*

¹⁰¹ M. Bandurka, *op. cit.*, s. 94–95; *Dekret w przedmiocie dyslokacji sądów z 7 lutego 1919 r., „Dziennik Praw”, nr 14, poz. 170, s. 249.*

¹⁰² Art. 1.: „W miastach Warszawie, Łodzi i Lublinie tworzą się specjalne sądy pokoju dla nieletnich. Sądy te rozpoznawać będą wszelkie sprawy karne, wynikłe na terytorium danego miasta i należące do właściwości sądów pokoju, o ile oskarżonymi lub poszkodowanymi w tych sprawach są nieletni w wieku do 17 lat”. *Dekret w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich z 7 lutego 1919 r., ibidem, poz. 171, s. 249.*

¹⁰³ W APŁ zachowały się szczątki akt sądu pokoju dla nieletnich. Zespół nr 324, *Sąd Pokoju w Łodzi dla Nieletnich, Oddział Karny (1919–1929)*.

Zmiany w sądownictwie pojawiły się po uchwaleniu konstytucji marcowej¹⁰⁴. Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 14 kwietnia 1921 r. przesądziło o likwidacji sądów pokoju w Nakielnicy, Bałutach, Aleksandrowie i Tuszyń. Utworzony został Sąd Pokoju X Okręgu m. Łodzi. Jurysdykcja tego organu obejmowała północną część miasta¹⁰⁵. Ustalona została właściwość terytorialna pozostałych okręgów (I-IX) sądów pokoju¹⁰⁶. W 1922 r. do właściwości terytorialnej Sądu Okręgowego w Łodzi włączone zostały gminy powiatu łaskiego¹⁰⁷, wyłączone zaś niektóre gminy powiatu brzezińskiego¹⁰⁸. W 1925 r. nastąpiła reorganizacja rewirów śledczych Sądu Okręgowego w Łodzi. Wprowadzony wówczas podział na sześć rewirów funkcjonował do 1 stycznia 1926 r.¹⁰⁹

Rozporządzenie Prezydenta RP z 6 lutego 1928 r. ustanowiło „Prawo o ustroju sądów powszechnych”. W ramach sądownictwa miały funkcjonować: sądy grodzkie, sędziowie pokoju, sądy okręgowe, apelacyjne i Sąd Najwyższy¹¹⁰. 6 października 1928 r., a więc już na trzy miesiące przed wejściem w życie przepisów o nowej organizacji sądownictwa odbyła się w Łodzi uroczystość otwarcia pierwszego w Polsce sądu grodzkiego¹¹¹, przewidzianego w miejsce sądów pokoju. Powstanie nowego sądu było dziełem prezesa okręgu sądowego łódzkiego, Stefana

¹⁰⁴ Według ustawy z 18 marca 1921 r. zmianie uległ skład osobowy sądów pokoju i sądów okręgowych, oraz zasady ich funkcjonowania. Prawodawca określał też sposób powoływania ławników sądów pokoju i sądów okręgowych. Tak ukształtowane sądownictwo przetrwało do zmian wprowadzonych w 1928 r. J. Jończyk, T. Malik, M. Pietrzak, Z. Radwański, F. Ryszka, M. Świąćicki, S. Włodyka (pod. red. J. Bardacha), *Historia Państwa i Prawa Polski 1918–1939*, cz. 2, s. 16–17; M. Bandurka, *op. cit.*, s. 94–95.

¹⁰⁵ „Zachodnia część ul. Zgierskiej do ul. Drewnowskiej do końca, północna granica miasta na zachód od ul. Zgierskiej do linii Drogi Żelaznej Warszawsko-Kaliskiej, dalej linią teje kolei od północy do rzeki Łódki, północna strona rzeki Łódki od linii kolejowej do ul. Pryncypalnej, północna strona ul. Drewnowskiej od ul. Pryncypalnej do ul. Zgierskiej oraz gminy: Radogoszcz i Nowosolna”; *ibidem*, s. 98.

¹⁰⁶ Np. I okręg obejmował: „południową stronę ul. Głównej i Rokicińskiej, od ul. Piotrkowskiej do wschodniej granicy miasta wschodnią i południową granicę miasta, od ul. Rokicińskiej do Pabianickiej i wschodnią stronę ul. Pabianickiej i Piotrkowskiej od południowej granicy miasta do ul. Głównej”; *ibidem*, s. 98–100.

¹⁰⁷ Dąbrowa Widawska, Wygieźłów, Chociw, Dzbanki, Dąbrowa Rusiecka (*ibidem*, s. 101).

¹⁰⁸ Łaznów, Będków, Ciosny, Łazisko, miasto Tomaszów Rawski (*ibidem*; *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 1921 r.*, w przedmiocie zmiany właściwości terytorialnej sądów apelacyjnych i sądów okręgowych na terenie b. Królestwa Polskiego, „Dziennik Ustaw”, nr 1, poz. 2, s. 15).

¹⁰⁹ M. Bandurka, *op. cit.*, s. 94–96.

¹¹⁰ Poszczególne rewiry obejmowały następujące Komisariaty Policji Państwowej: I rewir: 9, 11–14; II rewir: 7; III rewir: 1–3, 6; IV rewir: 4 i 5; V rewir: 8 i 10; VI rewir zajmował się sprawami rekwizycji. *ibidem*; J. Jończyk, T. Malik, M. Pietrzak, Z. Radwański, F. Ryszka, M. Świąćicki, S. Włodyka, *Historia Państwa i Prawa Polski 1918–1939*, red. J. Bardach, cz. 2, s. 17–21.

¹¹¹ Z. S., *Pierwszy Sąd Grodzki*, GSW, nr 50, Warszawa 1928, s. 801–803.

Bełżyńskiego. W myśl rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 31 sierpnia r. „o dyslokacji sądów pokoju w powiecie łódzkim”, 12 dotychczasowych sądów pokoju m. Łodzi i Konstancynowa połączono w jednolity sąd pod nazwą „Sąd Pokoju w Łodzi”¹¹². W chwili utworzenia w Sądzie Pokoju w Łodzi było 14 sędziów (wliczając w to kierownika i przewodniczących)¹¹³. Sąd Pokoju w Łodzi obejmował: Konstancynów, Łódź, Rudę Pabianicką, gminy: Babice, Bełdów, Nowosolna, Puczniew, Radogoszcz i Rąbień¹¹⁴. Do 22 października 1928 r. zlikwidowano dotychczasowe sądy i zorganizowano nowy¹¹⁵, który podzielony został na dwa oddziały: cywilny i karny. Każdym z oddziałów zarządzał sędzia¹¹⁶. Kierownikiem Sądu Pokoju w Łodzi został sędzia Zygmunt Sitnicki, zaś przewodniczącymi oddziałów: cywilnego – sędzia Józef Łuczyński, karnego – sędzia Zdzisław Knappik (później Eugenjusz Zejda)¹¹⁷. 1 stycznia 1929 r. powołano Sąd Grodzki w Łodzi. 1 sierpnia 1929 r. pod jurysdykcję tego sądu włączono miasto Aleksandrów¹¹⁸.

Równocześnie na placu gen. Dąbrowskiego w Łodzi rozpoczęto, według projektu inż. Józefa Kabana, budowę specjalnie dostosowanego do potrzeb sądownictwa nowego gmachu Sądu Okręgowego¹¹⁹. Na ten temat znajdujemy też

¹¹² Rozporządzenie weszło w życie 1 października 1928 r. *Rozporządzenie ministra Sprawiedliwości z dnia 31 sierpnia 1928 r. o dyslokacji sądów pokoju w powiecie łódzkim w okręgu sądu okręgowego w Łodzi*, *Dziennik Ustaw*, Poz. 735, nr 83, s. 1940.

¹¹³ „Słabą stroną nowego sądu jest niedostateczna ilość etatów sędziowskich. Liczy on dotychczas 14 sędziów (wliczając w to Kierownika i Przewodniczących). Jeżeli weźmiemy pod uwagę fakt, iż Łódź jest drugim co do ilości mieszkańców miastem w Polsce (600 000) i, zdaje się, że pierwszym co do tempa życia handlowo-przemysłowego, to zgodzimy się, że wyżej wymieniona obsada sądu jest więcej niż skromna, co powoduje z kolei przepracowanie sędziów, sądzimy jednak, że w najbliższej przyszłości Ministerstwo brak ten usunie”; *Z.S., Pierwszy Sąd Grodzki*, *GSW*, nr 50, Warszawa 1928, s. 801–803.

¹¹⁴ M. Bandurka, *op. cit.*, s. 103; *Rozporządzenie ministra Sprawiedliwości z dnia 31 sierpnia 1928 r. o dyslokacji sądów pokoju w powiecie łódzkim w okręgu sądu okręgowego w Łodzi*, *„Dziennik Ustaw”*, poz. 735, nr 83, s. 1940.

¹¹⁵ *Z.S., Pierwszy Sąd Grodzki*, *GSW*, nr 50, Warszawa 1928, s. 801–803.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ 1 maja 1930 r. do właściwości Sądu Powiatowego w Łodzi włączono gminę Chojny. M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa Łódzkiego w XIX i XX w.*, Łódź 1995, s. 103–104; *Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 12 marca 1930 r. o zmianie granic okręgów sądów powiatowych w Łodzi i Tuszynie w powiecie łódzkim w okręgu sądu okręgowego w Łodzi*, *„Dziennik Ustaw”*, nr 22, poz. 193, s. 258.

¹¹⁹ „Pierwszy krok w kierunku wzniesienia nowego gmachu sądowego uczyniła Łódź i ona też najpierw dzieło to doprowadziła do końca. Stało się to jedynie dzięki niespożytej energii, zapobiegliwości i sprężystości prezesa łódzkiego okręgu sądowego, p. Stefana Bełżyńskiego. Nie bacząc bowiem na cały szereg przeszkód i trudności natury formalnej p. prezes Bełżyński zdołał zapoczątkować budowę w dniu 6 października 1928 r.”; Z. Sitnicki, *Poświęcenie nowego gmachu Sądu Okręgowego w Łodzi*, *GSW*, nr 28, Warszawa 1930, s. 402–404.

informacje w lokalnej prasie¹²⁰. Budowa została zakończona uroczystym poświęceniem 14 czerwca 1930 r.¹²¹

Prasa lokalna na pierwszej stronie zamieściła zdjęcie z uroczystości poświęcenia nowego gmachu sądu okręgowego¹²² w Łodzi z nagłówkiem „Święto sądownictwa w Łodzi”. Opisany został krótko przebieg uroczystości i wymienieni niektórzy z zaproszonych gości. Podkreślono obecność ministra Cara, biskupa Tymienieckiego, wojewody i licznych przedstawicieli sądownictwa i palestry¹²³. Akt poświęcenia poprzedziło uroczyste nabożeństwo, odprawione przez biskupa łódzkiego, ks. Tymienieckiego. Wieczorem miał miejsce uroczysty obiad, przygotowany dla przybyłych gości i przedstawicieli władz¹²⁴.

¹²⁰ *Najpilniejsze postulaty Łodzi przedłożone zostały władzom centralnym*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, nr 43, z 23 października 1928 r. s. 841; *Uporządkowanie Pl. Dąbrowskiego i ulic przyległych*, „Dziennik Zarządu m. Łodzi”, nr 24, z 17 czerwca 1930 r. s. 466; *Święto Sądownictwa w Łodzi*, „Łódź w ilustracji dodatek niedzielny do Kurjera Łódzkiego”, nr 26 z 22 czerwca 1930 r., Łódź, s. 1.

¹²¹ Z. Sitnicki, *Poświęcenie nowego gmachu Sądu Okręgowego w Łodzi*, GSW, nr 28, Warszawa 1930, s. 402–404.

¹²² Gotowy budynek według relacji pracownika sądu okręgowego, zamieszczonej w GSW prezentował się okazałe („Budynek utrzymany jest w stylu zmodernizowanego empire’u. Składa się on z wysokiego parteru i dwóch pięter. Fronton zdobić będzie wykańczana obecnie płaskorzeźba dłuta prof. Raszki z Krakowa, wyobrażająca scenę sądu; płaskorzeźba ta jest darem notariatu i adwokatury łódzkiej. Całość gmachu robi wrażenie imponujące, Budowla utrzymana jest w tonie spokojnym, bez tanich i banalnych efektów. Wrażenie podnosi jeszcze fakt, że gmach stanął na najpiękniejszym w Łodzi placu gen. Dąbrowskiego, przyozdobionym świeżo zieleńcami i estetycznymi lampami elektrycznymi. Wnętrze zdobi artystycznie wykonana klatka schodowa, wyłożona marmurem, z obu jej stron biegną okalające gmach korytarze”); *ibidem*.

¹²³ *Święto Sądownictwa w Łodzi*, „Łódź w ilustracji dodatek niedzielny do Kurjera Łódzkiego”, nr 26 z 22 czerwca 1930 r., Łódź, s. 1. Na łamach GSW czytamy: „Przechodząc do opisu uroczystości poświęcenia, o którym wspomnieliśmy na wstępie, należy wymienić, że przybyli na nią: p. minister Stanisław Car, p. Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego Leon Supiński, p. W-prezes S.A. Piotr Orłowski, p. Prezes S.N. Witold de Michaelis, p. prokurator S. A. Kazimierz Rudnicki, p. Dyrektor Depart. M. S. Mieczysław Świątkowski, p. Nacz. Wydz. M. S. Stanisław Batycki, p. Nacz. wydz. Adam Kwiatkowski, p. Nacz. wydz. Antoni Neyman, p. Dyr. Dep. M. Rob. Pubi. Józef Opolski, p. prezes S.O. w Warszawie Tadeusz Kamiński, p. prezes S.O. w Kaliszu Henryk Angiewicz, oraz przedstawiciel Nacz. Rady Adw. p. mec. Ludwik Domański i prezes Zrzeszenia Obrońców sądowych p. Wincenty Laski. Akt poświęcenia poprzedziło uroczyste nabożeństwo, odprawione przez J.E. biskupa łódzkiego ks. Tymienieckiego, który również dokonał samej ceremonii poświęcenia” Z. Sitnicki, *Poświęcenie nowego gmachu Sądu Okręgowego w Łodzi*, GSW, nr 28, Warszawa 1930, s. 402–404.

¹²⁴ Przebieg uroczystości Z. Sitnicki relacjonował na łamach GSW w sposób następujący: „Po przemówieniach odbyło się w apartamentach prezesa skromne śniadanie dla zaproszonych gości. Wieczorem zaś Zarząd miejscowego Koła sędziów i prokuratorów wydał obiad na cześć przybyłych gości i przedstawicieli władz. Podczas obiadu p. prezes Bełżyński wniósł pierwszy toast w ręce p. Ministra i Pierwszego Prezesa S. N. Po obiedzie odbył się w salonach Tow. Kred. Miejs. raut, w którym wzięli udział zaproszeni goście, przedstawiciele władz miejscowych, oraz cała rodzina sądownicza”; *ibidem*.

W latach 1930–1931 zostały wydane trzy rozporządzenia ministra sprawiedliwości w sprawie ustalenia liczby sędziów śledczych na terenie województwa łódzkiego. Ich liczbę zmniejszono najpierw do dziewięciu¹²⁵, później do siedmiu¹²⁶. Okręg łódzki był podzielony na trzy rejony śledcze i dwa rejony dla rozpatrywania spraw antypaństwowych, rekwizycji¹²⁷. 1 stycznia 1934 r. okręg Sądu Grodzkiego w Kutnie został włączony pod jurysdykcję Sądu Okręgowego w Łodzi¹²⁸. 1 października 1937 r. okręg Sądu Pracy w Łodzi został powiększony o okręg Sądu Grodzkiego w Pabianicach¹²⁹.

Po II wojnie światowej Łódź tymczasowo była głównym ośrodkiem sądownictwa. 3 marca 1945 r. przeniesiono tu tymczasowo siedzibę sądu apelacyjnego z Warszawy. Ustanowiony został również Sąd Najwyższy z tymczasową siedzibą w Łodzi¹³⁰.

5

Łódź z niewielkiego miasteczka, w ciągu kilkudziesięciu lat zmieniała się w jedno z największych miast w Królestwie Polskim. Rozwój lokalnego sądownictwa nie nadążał za postępem gospodarczym i demograficznym. Taki stan utrudniał mieszkańcom z okolicy dochodzenie swoich praw (znaczną odległość od sądu, wysokie koszty, utrudnienia w terminowym rozstrzygnięciu sprawy, a nawet często związana z tymi utrudnieniami rezygnacja z wymiaru sprawiedliwości). Sąd pokoju ze Zgierza do Łodzi przeniesiony został dopiero w 1864 r. Późniejsze zwiększanie np. liczby sędziów pokoju czy też doraźne organizowanie posiedzeń sądu w Łodzi okazały się rozwiązaniami niewystarczającymi. Pewnym przełomem było utworzenie w 1888 r. zjazdu sędziów pokoju III okręgu piotrkowskiego z siedzibą w Łodzi. Główny jednak postulat utworzenia trybunału handlowego dla Łodzi, w okresie Królestwa Polskiego nie został zrealizowany.

¹²⁵ § 1: „Zwija się dwa stanowiska sędziów okręgowych, jako sędziów śledczych, w Łodzi, skutkiem czego liczba tych stanowisk w okręgu sądu okręgowego w Łodzi wynosić będzie 9”. *Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 6 marca 1930, w sprawie ustalenia liczby sędziów śledczych w okręgach sądów okręgowych w Łodzi i Łucku*, „Dziennik Ustaw”, nr 20, poz. 175, s. 210.

¹²⁶ *Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 21 lipca 1931, w sprawie ustalenia liczby sędziów śledczych w okręgach sądów okręgowych w Łodzi, Radomiu, Siedlcach, Sosnowcu i Wilnie*, „Dziennik Ustaw”, nr 71, poz. 578, s. 1237.

¹²⁷ M. Bandurka, *op. cit.*, s. 95–97.

¹²⁸ *Ibidem*, s. 104.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ *Ibidem*, s. 178–179.

Utrzymanie tej struktury w okresie I wojny światowej i uwzględnienie Łodzi jako okręgu sądowego przy organizacji sądownictwa królewsko-polskiego i organizacji sądownictwa niepodległego pozwoliło na dalszy rozwój i zwiększenie roli łódzkiego sądownictwa.